

Kritičke opaske o razmišljanjima E. Sicarda

Dr Stipe Šuvar

Razmišljanja E. Sicarda o postojanju i konceptu kućnih ekonomskih zajednica svakako su stimulatívna. Treba imati hrabrosti da se s autorom diskutira o kućnim ekonomskim zajednicama, pogotovo o onom njihovom obliku koji je postojao i još donekle postoji u Južnih Slavena i koji je u svjetskoj nauci najpoznatiji, najviše proučavan i najviše proučen — a to je kućna zadruga. Sicard ima golemo znanje o tome, a i veliko istraživačko iskustvo, budući da je takve zajednice decenijama proučavao najprije u nas, a zatim i u raznim zemljama i dijelovima svijeta. Pa ipak naša je dužnost da raspravljamo, da tražimo za naučnom istinom, da određenim tezama suprotstavljamo protuteze, čak i onda kada nismo posve uvjereni u neodrživost tuđih teza a opravdanost svojih protuteza. Postoji, međutim, mogućnost nesporazuma zbog različitoga kategorijalnog aparata, odnosno onoga osnovnog sistema uvjerenja kojega bismo mogli nazvati pogledom na svijet, a koji služi i svakom naučnom radniku kao njegov kut promatranja konkretnih pojava u društvu.

Suglasan sam s nizom konstatacija E. Sicarda. On dosta uvjerljivo pokazuje da u raznim zemljama postoje oblici kućnih ekonomskih zajednica poput kućne zadruge u naših južnoslavenskih i s njima pomiješanih naroda, a izgleda da je opravdana i njegova teza da ti oblici odgovaraju određenoj fazi razvoja, i da bi se ono što je njihova bit — to »komunitarno« — moglo uvrstiti među indikatore »razvoja«. Uvjerljivo je Sicardovo dokazivanje da su oblici kućnih ekonomskih zajednica manje-više neovisni o etničkoj i religioznoj pripadnosti društva ili društava u kojima oni postoje. Štoviše, vrlo je dobro što se E. Sicard obara na ustaljenu predodžbu koju je u davniini potakao prvi proučavalac kućnih zadruga — Vuk Stefanović Karadžić, kada je zadrgu kvalificirao kao *more serbico*. Zajednice poput naših kućnih zadruga postoje i drugdje, čak su i rasprostranjene u svijetu, a što Sicard dovodi u vezu sa stupnjem »razvoja«, odnosno s fazama agrarne evolucije. Ni pošto se to ne može smatrati nekom specifičnošću Južnih Slavena ili, u najboljem slučaju, područja Balkana i Podunavlja, odnosno dijela svih Slavena. Da li se radi o nekom obliku kućne ekonomske zajednice ili ne, to se ne može suditi samo po njezinoj brojčanoj veličini, prema broju članova, već treba vidjeti kakva je njihova struktura. Sicard s pravom napominje da se upravo po tim strukturama utvrđuje kvalifikativni element zajednice.

Četiri su elementa strukture koji neku zajednicu određuju kao kućnu ekonomsku zajednicu: krvna zajednica po muškim članovima (uz odstupanja zbog ekonomskih razloga), zajednica života i rada, čvrsta zajednica vlasništva (opet uz izuzetke), te zajednica autoriteta (a ne autoriteta pater familiasa). E. Sicard nastoji pokazati da su ti elementi ono po čemu se svaka kućna ekonomska zajednica razlikuje od drugih zajednica. Slažući se s tvrdnjom da je potrebno uočiti strukturu zajednice i da se jedino s obzirom na strukturne elemente može govoriti o osebnosti, kasnije ću nastojati iznijeti kritičke opaske na utvrđivanje i eksplikaciju upravo ovih elemenata koje navodi autor.

E. Sicard inzistira i na razlikovanju zajedničarstva i kolektivizma, komunitarnog (*communautaire*) i kolektivnog (*collectif*), zajedničkog (*commun*) i kolektivističkog (*collectiviste*), napominjući da vlasništvo, autoritet i rad, kao tri elementa zadruge, nemaju ništa kolektivnoga, a još manje kolektivističkoga. Nema smisla, dodaje autor, da se riječi kolektivitet, kolektivizam, kolektivan, u smislu koji one imaju u suvremenosti, pridaju pojavama koje spadaju u prošlost i tradiciju. I ovu opasku smatramo ispravnom, ali to ne znači (kao što ćemo nastojati pokazati) da dijelimo mišljenje uvaženoga autora da se kućna zadruga i drugi oblici kućnih zajednica, koji su joj srodni, mogu izuzeti iz svake primjene pojma kolektivnosti, ne toliko u suvremenom koliko u povijesno-genetičkom smislu. Uostalom kada bi bilo tako, onda bi i ključna teza Sicardova članka — da takve zajednice olakšavaju socijalizaciju poljoprivrede tamo gdje se danas na takvu socijalizaciju ide, pogotovo došla u pitanje. Jer što je onda u tim zajednicama ono što ih čini »otvoreni-ma« i »susretljivima« prema socijalizaciji i kolektivizaciji u suvremenom smislu? Izričito napominjući da zadruga nije kolektivni organizam, a još manje kolektivistički, a da se u njoj ne može tražiti ni osnova kapitalističkog privatnog vlasništva, E. Sicard upravo zatvara svaku mogućnost da se iz nje nešto razvije, nešto novo, kada se prođe ili prijeđe ona faza »razvoja« u kojoj je takva zajednica »prirodan« oblik društvene i ekonomske organizacije. Kako onda vodi put iz ekonomske kućne zajednice? Ili možda s njom prestaje razvoj, ona se ovekovečuje, ili je revolucionarne promjene iz temelja ruše, pa ona stoga ne može biti izvoriste i klica socijalizacije, kolektivizacije na jednoj, a privatnovlasničke individualizacije na drugoj strani?

Premda sam sklon da prihvatim Sicardovo inzistiranje na zdruzi i srodnim zajednicama kao na oblicima *kućne* a ne i *porodične* organizacije, ipak mi izgleda posve neopravdano, naučno neodrživo izjednačavanje same porodice s bračnom, konjugalnom porodicom. Sicard napominje da riječ *porodica* u velikog dijela čovječanstva znači upravo bračnu, konjugalnu porodicu. Ako bi se to još i moglo prihvatiti za suvremeno čovječanstvo, to nikako ne vrijedi za sva vremena, jer je porodica prolazila i još prolazi složenu historijsku evoluciju od širih krvnosrodničkih oblika ka porodici muža i žene i njihove djece (sve dok djeca i sama ne zasnuju brak). Ako to nemamo na umu, dovodimo u pitanje sve općenito prihvaćene nalaze antropologije od Morgana i Engelsa naovamo o evoluciji porodice i smjeni različitih oblika porodice, već prema tome koliko su bile razvijene proizvodne snage i kako su se ljudi morali organizirati da bi stvarali, proizvodili sredstva za svoje održanje, da bi osigurali društvenu reprodukciju. Radi se o zajednici muških krvnih srodnika, po pravilu braće, u koju žene ulaze udajom a isto tako udajom iz nje

ni onda kada njihovi pripadnici nisu ni sami svjesni svoga identiteta! Ali i opet nedostaje eksplikacija zašto je to tako.

Sve su ovo možda i neopravdane i neumjesne primjedbe s obzirom na intenciju Sicardova teksta da upozori kako zadruge i slične kućne ekonomske zajednice pogoduju socijalizaciji poljoprivrede u modernom smislu riječi. Međutim, sam je autor svom tekstu nadjenao naslov: razmišljanja o *postojanju* i *konceptu* kućnih zadruga. Prema tome, sebe je time obavezao da više objasni šire *društvene okolnosti* njihova postojanja. A on je uglavnom nastojao pokazati *rasprostranjenost* kućnih ekonomskih zajednica. To je sve, ali nije dovoljno ni s obzirom na uvodnu tezu ni s obzirom na naslov teksta.

No zaustavimo se na još nekoliko momenata koje pretresa tekst E. Sicarda. Dijelim mišljenje da je pogrešno poistovjećivati domaćina odnosno starješinu zadruge s pojmom *pater familias*. Domaćin je doista demokratski izabran predstavnik takve »velike kuće«. No ipak ne bismo smjeli smetnuti s uma da su kućne zajednice, poput zadruge, postojale i postoje u onim društvenim prilikama koje su općenito patrijarhalne. One pripadaju dobu patrijarhata u ljudskom društvu, a ne dobu matrijarhata, koje je vladalo u neolitu i koje će možda opet zavladati u tzv. postindustrijskom društvu. Već i sama činjenica da su zadruge stvarane na principu muškoga srodstva, da je u njima po pravilu muškarac starješina (a to nije jedino ako u zajednici doista nema kvalificiranog punoljetnog muškarca), te da nadležnosti starješine nisu bile ni tako neodređene ni samo predstavničke — kako bi se moglo suditi prema Sicardovim opaskama — već da je starješina doista predstavljao i jedan individualni patrijarhalni autoritet, sve to upozorava na opreznost prema shvaćanjima o nekoj izuzetnoj i iznimno velikoj demokratičnosti zadruge. Po svome mentalitetu i cijelom svom *backgroundu* ona je ipak bila patrijarhalna organizacija. No posve je izvjesno da je ona imala određene demokratske procedure i pravila ponašanja, koji su proizlazili iz potrebe da se održi neophodna podjela rada u relativno velikoj ili barem većoj proizvodno-potrošačkoj zajednici krvnosrodničkoga tipa.

Nije inače sporno da u pojedinim dijelovima Jugoslavije još uvijek ima kućnih zadruga. I nije stvar u stidu intelektualaca koji su potekli iz takvih sredina — zbog same združne organizacije, tobože zbog njezine zaostalosti. Ne vjerujem da je to bilo i u prošlosti prošireno, iako sam svjestan da osobito intelektualci seoskoga porijekla znaju prednjačiti u prihvaćanju i naglašavanju elemenata prividnog progressa naše industrijsko-urbane civilizacije! Zadruge su još rariteti, neiščežli prežici prohujalog vremena, i tu se ništa ne da više učiniti. Točno je i to da u suvremenim uvjetima postoje čak i tendencije održanja nepodijeljenih velikih obitelji u istom kućanstvu i na istom gospodarstvu, ali sada se već pri podjeli rada ide daleko preko granica zemljišnog posjeda. Među našim Albancima npr. ima kućnih zadruga i s preko 100 članova, ali su među njihovim članovima i direktori industrijskih poduzeća, i intelektualci, i službenici, i radnici, i studenti. Postoji i starješina, i on obavlja svoje dužnosti, a drugi ga slušaju i poštuju. No ovdje se ipak radi o prilagođavanju kućne ekonomije novim prilikama u globalnom društvu. Vjerojatno se takve zajednice održavaju na kalkulaciji da će krvni srodnici u zajedničkoj ekonomiji bolje prosperirati uz racionalnu podjelu rada između onih koji rade na posjedu, onih koji rade u kućanstvu, onih koji rade izvan posjeda (pa čak i u inozemstvu) i onih koji se pripremaju za životni poziv (učeni, studenti).

izlaze; ekonomske potrebe ponekad uvjetuju da zajednica primi u svoje članstvo i zeta ili nadničara. Da bi se takva zajednica mogla održati, ona je morala imati ekonomsku osnovu u nedjeljivosti sredstava za proizvodnju i druge imovine. E. Sicard tu nedjeljivost dovodi u vezu s onim *indivisio* iz rimskog prava, ne poistovjećujući ih, ali napominjući da su bliski. Ja to prihvaćam, ali bi bilo uputno podsjetiti da je historijski korijen takve proizvodne osnove krvnosrodničkih, pa i seoskih i sličnih zajednica, još u prvotnoj teritorijalizaciji plemena i da se ipak radilo o odnosima tzv. prvobitnog agrarnog kolektivismu.

U evropskoj nauci 19. stoljeća vodio se spor što je bilo starije: privatno ili društveno vlasništvo na zemlju. Henry Sumner Maine je u *Ancient Law* na osnovi analize Manu zakonika dokazivao da je prvotno vladao agrarni kolektizam, dok je Fustel de Coulange naprotiv u svom *Cité antique*, na osnovi analize grčkih i rimskih dokumenata dokazivao da u početku svega bijaše privatno vlasništvo. A Karl Marx je još ranije, neovisno od akademske nauke svoga vremena, odnosno polemizirajući s njome, izvanredno pokazao bit prvobitnog odnosa ljudi prema zemlji kao prirodnoj laboratoriji i »pričuvi« sirovina. (Upozoravamo na njegov dragocjeni rad *Epohe ekonomske formacije društva*). Posjedovati zemlju nije mogao osamljeni divljak, nego je sedentirano pleme odnosno prvotna teritorijalizirana zajednica — kao što je orijentalna općina, grčki polis, rimski grad, germanska marka, irski klan, slavenska općina — bila izvor i vlasništva i ne vlasništva, i zajedničkog i individualnog. Čitava kasnija historija sve do pojave kapitalizma i procesa odvajanja proizvođača od zemlje i nije drugo nego historija transformiranja agrarnih struktura od tih svojih prvih izvorišta. Kućna zadruga, kao i svaki drugi oblik udruženog privređivanja i življenja na krvnosrodničkoj osnovi, rezultat je dužeg historijskog procesa individualizacije iz tih prvobitnih društvenih zajednica, individualizacije koju će kapitalizam dovršiti punom afirmacijom seljačkog obiteljskog vlasništva, da bi socijalizam počeo proces socijalizacije u historijski razvijenim okolnostima za podruštvljavanje svih sredstava za proizvodnju i uopće za podruštvljavanje rada.

Šteta je što kod E. Sicarda ne nalazimo nikakvih reminiscencija, nikakvih određenja prema ovim historijskim procesima. Ovako ispada prilično neodređeno njegovo smještanje kućnih ekonomskih zajednica u određenu fazu razvoja. Može se razabrati da on te zajednice smješta uglavnom u onaj stupanj društvenog razvoja, kojeg bismo mi, marksisti, nazvali prekapitalističkim (manje je prikladan naziv predindustrijski, ili uopće nije prikladan). On nam također ništa ne kaže o tome zašto je došlo ili je moralo doći do takvih zajednica, koji su povijesni uvjeti njihova javljanja i održavanja, kada one nestaju i da li uopće nestaju? Spominjući da je proces diobe zadruge prvenstveno znak njezina trajanja, za razliku od degeneracije koja se pojavljuje u posljednje vrijeme, autor nam opet ništa ne kaže o tome zašto dolazi do degeneracije. Premda mu se ne može predbaciti da na kućne ekonomske zajednice gleda *ahistorijski*, smješta ih u određenu fazu »razvoja«, zbog svega toga E. Sicard ostaje nejasan u svojim gledanjima na mjesto i ulogu takvih zajednica u društvu. Njemu se čini da ni u naše vrijeme nestajanje zadruge ne predstavlja opći proces, ali nam ne pruža dokaze da je doista to tako. Upozoravajući na slične oblike u drugim krajevima svijeta, E. Sicard kao da nam poručuje: evo, vidite, te su zajednice proširene i nije ih lako zaniijekati

Masovna migracija iz sela u grad, i iz Jugoslavije u zapadnu Evropu, izgleda da nije posvuda i u svim slučajevima vodila atomizaciji postojeće seoske obitelji, i to upravo zbog toga što se računalo s ekonomskim prednostima kućne organizacije u kojoj dio srodnika i ukućana svoje radne obaveze i svoj dohodak ostvaruje kod kuće — u selu i na imanju, a drugi dio u bijelome svijetu — namičući sredstva za nove ciljeve: ulaganje u neki obrt, ugostiteljsku radnju, kamion za prijevozništvo, izgradnju kuće na periferiji nekoga grada, za školovanje djece za nepoljoprivredna zanimanja i sl. Te bi pojave trebale pobliže istražiti, što još nitko nije učinio, ali se već na osnovi površnog uvida može suditi da se tu radi o egzistenciji tradicionalnoga zadružnog života i režima, već o fleksibilnom ekonomskom udruživanju krvnih srodnika radi postizanja specifičnih ciljeva u fazi deagrarizacije.

Preostaje mi na kraju da podvrgnem najopćenitijoj kritici i definiciji kućnih ekonomskih zajednica kao zajednica krvi, rada, života i autoriteta. Ukratko, ne može se negirati da su to elementi takvih zajednica. Ali je pitanje da li su oni, svi zajedno ili pak svaki pojedinačno, doista specifični za ove zajednice. Zar te kvalifikative ne možemo dati i mnogim drugim krvnosrodničkim i srodnim zajednicama koje su se javljale u historiji čovječanstva i koje još postoje diljem svijeta? Zar nije zajednica života i rada i svaka obitelj koja ima svoje imanje, obrtničku radnju, svoju tvornicu, trgovinu, a u čemu su uposleni njezini članovi. Elementi definicije kućne ekonomske zajednice svakako zaslužuju poduži pretres, za što nije prilika sada kada smo pozvani da pružimo sumaran osvrt na dragocjeni tekst gospodina Sicarda.

E. Sicard na početku i na kraju svoga teksta izlazi s tezom da su kućne zadruge (vjerojatno) olakšale, odnosno da olakšavaju modernu socijalizaciju sela i poljoprivrede tamo gdje je ona na djelu ili se njoj teži. To je, ponavljam, teza vrijedna pažnje i ispitivanja. Ali sam E. Sicard ne pruža ama baš nikakvu argumentaciju koja bi tu tezu potvrdila. Teza za sada ostaje nedokazanom. Štoviše, bio bih sklon upravo suprotnoj tezi: da su kućne zadruge i srodni oblici čak i otežavali, odnosno da otežavaju socijalizaciju, i to već snagom u njima ukorijenjenoga mentaliteta koji se kroz historiju taložio, otporom inovacijama, samoživošću i sebičnošću tradicionalnih krvnosrodničkih zajednica predindustrijskog doba! Dakako, i ja bih svoju tezu trebao dokazati. Ali za to bi mi trebale možda i decenije istraživanja, kakvih ja, na žalost, nemam za sobom i u čemu bi mi E. Sicard mogao biti uzorom.

Kućne zadruge na jugoslavenskom tlu doživjele su, odnosno nisu preživjele proces vlastite dezintegracije i degeneracije (o čemu govori i Sicard), znatno ranije nego što je došla era socijalističkog podruštvljavanja. Kapitalizam je u međuvremenu učinio svoje, učinio je dosta, iako mnoge poslove nije posvršavao. Individualizacija obitelji, utemeljena na ekonomskom individualizmu, bila je gotova činjenica u svim krajevima Jugoslavije i to ako ne ranije a onda svakako u toku devetnaestoga i u prvim decenijama ovoga stoljeća. U tom je smislu dovoljno pročitati knjigu Vere St. Erlich *Porodica u transformaciji*, pa da se uvjerimo da je doista tako i bilo. Zadružni je mentalitet bio na sceni kao određeni prežetak, pa je mogao više djelovati kao momenat otpora po sili inercije nego kao činilac brže i bolje socijalizacije poljoprivrede. Jer, zadružno je vlasništvo također bilo čvrsto vlasništvo određene krvnosrodničke zajednice, a organizacija rada i života u kućnim zajednicama ipak ima malo toga zajedničkoga s organizacijom rada i života na suvremenim društvenim gospodarstvima i u modernim poslovnim zadrugama.